

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

ΕΦΗ ΓΑΖΗ, «*Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια*». *Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, 361 σελ.

Η μελέτη της Έφης Γαζή επιχειρεί να διερευνήσει τον περί πθικής κρίσης λόγο, στοιχεία μιας συντηρητικής-τρανσισιοναλιστικής πολιτικής σκέψης, ιδεολογικά ρεύματα που συναντώνται σε κοινά αιτήματα και τροφοδοτούνται από αντιεξελικτικιστικές, αντιφεμινιστικές, αντικομμουνιστικές και άλλες διανοητικές συμπεριφορές, ιδεολογικές συναρθρώσεις και αντιπαραθέσεις, τον χριστιανικό αναμορφωτικό λόγο αλλά και τις διαδρομές των ανθρώπων που ενεπλάκησαν στα ζητήματα γύρω από τα οποία εκτυλίχθηκε η σχετική δημόσια συζήτηση. Οι λόγοι για την πατρίδα, τη θρησκεία και την οικογένεια ανασυντέθηκαν μέσα από τη συγκρότηση ενός *corpus* από εφημερίδες, περιοδικά και φυλλάδια αλλά και επιστημονικά και λαϊκά κείμενα.

Δεν πρόκειται για μελέτη περί του πολιτικού συντηρητισμού *per se*, αν και διαφωτίζονται πολλές ενδιαφέρουσες πτυχές του ή, ακριβέστερα, διερευνώνται όψεις της σχετικής διανοητικής παράδοσης. Δεν πρόκειται ούτε για μια ιστορία των ιδεών αποκομμένη από το κοινωνικό περιβάλλον της γέννησης και άρθρωσής τους· αντίθετα, οι ιδεολογίες εξετάζονται στην υλικότητά τους, στην κοινωνική δυναμική και, μαζί με τις έννοιες, αντιμετωπίζονται ως προϊόντα συγκεκριμένων κοινωνικο-πολιτικών διεργασιών· ενέχουν, με άλλα λόγια, ιστορικότητα.

Στην εισαγωγή, η Γαζή αναζητεί, στη συντηρητική και αντεπαναστατική διανοητική παράδοση στον ευρωπαϊκό χώρο και ιδιαίτερα στη Γαλλία από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα, τη θέση των εννοιών που συγκροτούν το τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» ή συγγενών εννοιών που συγκροτούν άλλες υπερ-έννοιες καθώς και τις συγκεκριμένες χρήσεις και νοηματοδοτήσεις τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η κεντρική θέση της θρησκείας στον λόγο περί διατήρησης των παραδόσεων και η ανάδειξη του χριστιανισμού ως κοινωνικού αναμορφωτή κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. Η συγγραφέας α-

ναφέρεται διεξοδικά στον σύλλογο «Η Ανάπλασις» (1886) που είχε ως στόχο την αναμόρφωση της κοινωνίας μέσω της θρησκείας και της οικογένειας και, ειδικότερα, μέσω του χριστιανισμού συνεπικουρούμενου από τις επιστήμες και τις τέχνες. Οι πρωτεργάτες του συλλόγου προέρχονταν από τον κύκλο του αμφιλεγόμενου θεολόγου Απόστολου Μακράκη ο οποίος προωθούσε ένα εθνικό αναμορφωτικό έργο μέσω του χριστιανισμού. Η Γαζή επισημαίνει τη σύνδεση του μακρακικού λόγου –μέσω του μεσοιανικού και ξενοφοβικού του χαρακτήρα– με την αντι-διαφωτιστική διάσταση της ελληνορθόδοξης παράδοσης και με μια «μακρά θρησκευτικο-πολιτική κριτική μεσοιανικής και αποκαλυπτικής χροιάς». Εξάλλου, το συγκεκριμένο αναμορφωτικό πρόγραμμα, που είχε ως βασικό στόχο την καταπολέμηση του υλισμού, αποκρυσταλλώθηκε σε συγκεκριμένες οργανωτικές δομές: σύλλογοι, περιοδείες και δραστηριότητες γύρω από χριστιανικά προγράμματα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται η διαδικασία μετάβασης από τον λόγο της κοινωνικής αναμόρφωσης στον λόγο του *πθικού πανικού* μέσα από γεγονότα όπως τα λεγόμενα Αθείκα του Βόλου (Παρθεναγωγείο) και τις επιθέσεις στο Εργατικό Κέντρο. Ας σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των συναρθρώσεων των κινδύνων, η γλώσσα συνδέθηκε με τη θρησκεία: έτσι, η Εταιρεία των «Πατρίων» (1900) διακήρυττε στο καταστατικό της ως πρωταρχικό της στόχο την υποστήριξη της θρησκείας και της γλώσσας. Η αντιπαράθεση με το περιοδικό των δημοτικιστών *Νουμάς* και τους οπαδούς της «γλωσσικής αιρέσεως» δίνει το στίγμα.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Η κλιμάκωση των ιδεολογικών αντιπαράθεσεων», επισημαίνεται η κρισιμότητα του λόγου περί πατρίδος, θρησκείας και οικογένειας την περίοδο 1915-1930, εξαιτίας κυρίως της διάχυσής του στον ευρύτερο του χριστιανισμού χώρο και της συνάντησής του με τον αντικομμουνισμό. Η Οκτωβριανή επανάσταση και η ίδρυση του ΣΕΚΕ στην Ελλάδα, η ένταση του Διχασμού, των πολέμων και της ήττας μετέβαλαν τις συνθήκες ζωής και γέννησαν μια «διευρυμένη αίσθηση πολιτισμικής απόγνωσης σηματομεμένης από το τέλος του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού». Εξάλλου οι γλωσσο-εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και οι ιδεολογικές συγκρούσεις που προέκυψαν μαρτυρούν για τη συνάρθρωση κομμουνισμού, μαλλιαρισμού, αθείας και φεμινισμού, που συγκροτούν το αντεθνικό μέσα στο κλίμα του πθικού πανικού της εποχής. Η Αδελφότητα «Η Ζωή» (1907) και το ομώνυμο εβδομαδιαίο περιοδικό (1911) –γνωστό για την αντικομμουνιστική προπαγάνδα κατά τις δεκαετίες του 1940 και του 1950, μετά τη διάλυση των σε βάρος του προκαταλήψεων εντός της Εκκλησίας– εδραιώθηκε σταδιακά από το 1923,

και ανέλαβε ηγεμονικό ρόλο στην κοινωνική αναμόρφωση και τον πθικό επανεξοπλισμό του ατόμου στη νεωτερική κοινωνία.

Για τη μελέτη του τριπτύχου που συγκροτήθηκε σε «ηγεμονική κοινοτοπία» και εξελίχθηκε σε κεντρική «συνθηματική φράση», αναγνωρίζεται η οφειλή στην προβληματική της κοινωνικοϊστορικής σημασιολογίας που, ως σημειωθεί, ανήκει σε μια νεότερη φάση της ιστορίας των εννοιών. Η έννοια του *κοινωνικού λόγου* και η προβληματική της ανάλυσής του ταιριάζει περισσότερο, σύμφωνα με τη συγγραφέα, στη συγκεκριμένη μελέτη. Και το επιχείρημά της είναι πειστικό: η διερεύνηση του πολιτισμού του εντύπου, της κουλτούρας της ιδεολογικής αντιπαράθεσης και των ατομικών επιρροών καθιστούν τη μεθοδολογία της ιστορίας των εννοιών περιοριστική. Παρά ταύτα, η διανοητική οφειλή του σύγχρονου ιστορικού στην ιστορία των εννοιών γενικότερα εστιάζεται κυρίως στην ευαισθητοποίηση την οποία έχει κληροδοτήσει για τον εννοιολογικό χαρακτήρα της πολιτικής σύγκρουσης.

Τέλος, η έννοια της *πολιτισμικής απόγνωσης* που επικαλείται επίσης η Γαζή έχει αναμφίβολα μεγάλη αναλυτική αξία. Την εισήγαγε, ως γνωστόν, ο Fritz Stern (1961) για να αναλύσει την αντιδυτική ιδεολογία και τη δυσφήμιση της νεωτερικότητας στη Γερμανία του τέλους του 19ου αιώνα, ένα κλίμα πολιτισμικού πεισιμισμού που τροφοδότησε τη συντηρητική επανάσταση κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού. Πρόκειται για ιδιαίτερα δημοφιλή έννοια που αποτυπώνει την πολιτική δύναμη της ψυχολογικής έννοιας της *μνησικακίας* στην ιστορία και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε διάφορες περιπτώσεις *φόβου της πθικής και πολιτισμικής παρακμής*. Από την άλλη πλευρά, η ερμηνευτική αξία της καθίσταται προβληματική για τις δύο μεσοπολεμικές δεκαετίες στην Ελλάδα, όταν η πολιτική της διαίρεσης –τόσο διαφορετική από τον γερμανικό *απολιτικό* ιδεαλισμό– γέννησε αντίπαλες εκδοχές του «ελληνικού πνεύματος» και την ανάλογη πίστη σε αυτές, από την οποία δεν έμειναν αλώβητοι οι φορείς του αναμορφωτικού οράματος.

Η δύναμη του εξαιρετικού αυτού βιβλίου έγκειται ακριβώς στους προβληματισμούς που δημιουργεί στον αναγνώστη και στις γόνιμες συζητήσεις που μπορεί να εγείρει μεταξύ ειδικών και μη.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ